

UO'T: 631.11:581.1:631.51

## **LALMIKORLIKNING QIR-ADIRLIK MINTAQASIDA QATTIQ BUG'DOY RIVOJLANISHI FAZALARINING EKISH MUDDATLARI, ME'YORLARI VA NAV XUSUSIYATLARIGA BOG'LIQLIGI**

---

**Karimova Z.A.**

*Samarqand agroinnovatsiyalar va tadqiqotlar instituti*

*3-bosqich talabasi*

**Annotatsiya.** Maqolada O'zbekiston respublikasi Qashqadaryo viloyatining qurg'oqchil sharoitida qattiq bug'doyning rivojlanish fazalari davomiyligiga ekish muddati, me'yorlari va nav xususiyatlarining ta'siri yoritilgan.

**Kalit so'zlar:** qattiq bo'g'doy, Javoxir, Mingchinor, Langar, Yoqut-2014, lalmikor yerlar, unib chiqish, tuplash, naychalash, o'sish davri.

**Аннотация.** В статье описано влияние сроков посева, норм и сортовых особенностей на продолжительность фаз развития твердой пшеницы в засушливых условиях Кашкадарьинской области Республики Узбекистан.

**Ключевые слова:** твердая пшеница, Джавохир, Мингчинор, Лангар, Рубин-2014, пашня, всхожесть, накопление, трубчатость, вегетационный период.

**Abstract.** The article describes the influence of sowing dates, norms and varietal characteristics on the duration of the development phases of durum wheat in arid conditions of the Kashkadarya region O'zbekiston.

**Key words:** durum wheat, Javokhir, Mingchinor, Langar, Rubin-2014, arable land, germination, accumulation, tubularity, growing season.

**Mavzuning dolzarbligi.** Respublikamizda lalmikor yerlarida yetishtirilgan bug'doy hosili azaldan aholini bug'doy doniga bo'lgan ichki ehtiyojni qondirishda muhim ahamiyatga ega bo'lib, u ko'p yillar davomida don yetishtirishning asosiy manbai bo'lib kelgan. Lalmikor yerlarda yetishtirilayotgan bug'doy hosildorligi asosan vegetasiya davomidagi atmosfera yog'ingarchiliklariga bog'liq. Ob-havo qulay kelgan (seryog'in) yillar lalmikorlikda bug'doy hosili 20-30 s/ga ga yetishi mumkin. Respublikamizda bug'doyning lalmikorlikdagi hosili past 5-9 s/ga. Almashlab ekishni to'la joriy qilish, hamma agrotexnik usullarni o'z vaqtida, tez, sifatli bajarish hosildorlikni oshiradigan eng muhim vazifalar hisoblanadi. Lalmikorlikda bug'doy yetishtirishni ko'paytirish, hosildorlikni, don sifatini oshirish g'allachilikdagi dolzarb muammolardan biri bo'lib hisoblanadi.

**Tajriba obekti va uslubi.** Dala tajribalari Yakkabog' tumani lalmikor qir-adir mintaqasi "Yashin-Yamin" fermer xo'jaligi dalalarida dastur asosida olib borildi. Lalmikor yerlarda qattiq bug'doyning Davlat reyestriga kiritilgan yangi Mingchinor

navi tajriba obyekti qilib olindi. Tajribada kuzgi bug'doyni 1 oktyabr, 21 oktyabr, 11 noyabr va 1dekabr ekish muddatlarining har birida ekish me'yori gektariga 2,0; 2,5; 3,0 va 3,5 mln. dona unuvchan urug' hisobida ekilib o'rganildi. Dala tajribalari 4 qaytariqli hisobga olinadigan paykallarning kattaligi 50 m<sup>2</sup>, 2 yarusli qilib joylashtirildi. Dala tajribasida o'tkazilgan barcha fenologik kuzatuvlar, biometrik o'lchovlar O'zPITIning «Dala tajribalarini o'tkazish uslublari» (Nurmatov va boshqalar, 2007) uslubiy qo'llanmalaridan foydalanildi. Kleykovina miqdori GOST 13586-1-68 bo'yicha aniqlandi. Hosildorlik bo'yicha olingan malumotlarning dispersion tahlili B.A.Dospexov (Dospexov, 1985) bo'yicha aniqlandi.

**Tadqiqot natijalari tahlili.** Bug'doy o'simligining o'sish va rivojlanishi juda ko'p omillarga xususan navning irsiy xususiyatiga, haroratga, tuproq va havo namligiga, yog'in-sochin miqdoriga, o'simlikning kasallik hamda zararkunandalar bilan zararlanishiga, oziqlanish darajasiga, ekish muddati va me'yorlariga bog'liq bo'ladi (Udachin, 1984, Xalilov va boshqalar, 2008, Amanov va boshq. 2012).

Lalmikor sharoitda bug'doyning o'sishi va rivojlanishida suv rejimi boshqa omillarga tenglashtirilganda birinchi darajali ahamiyatga ega. Ma'lumki, lalmi dehqonchilikda yuqori va barqaror hosil olish uchun asosiy sharoit namlik hisoblanadi. Kuzgi ekish muddatida ayniqsa ekish unub chiqish davri davomiyligi kuzgi oylarda tuproqdagi namlik bilan bog'liq.

Kuzgi bug'doy donining to'liq pishishi uchun jami foydali harorat yig'indisi (+50Cdan yuqori) 2250-23500C ni tashkil etishi lozim va bu harorat yig'indisi uning turli o'sish va rivojlanish bosqichlarida quyidagicha taqsimlanishi zarur: ekish-unib chiqish 150-1600C, tuplash 250-3000C, naychalash 400-4500C, boshhoqlash 320-3500C, gullash 235-2500C va to'liq pishish 600-7500C (Amanov va boshq, 2013)

Qattiq bug'doy navlarining o'sish davriga ekishdan unib chiqishgacha bo'lgan davr ham o'z ta'sirini ko'rsatdi, bu davr davomiyligi bevosita haroratga, tuproq namligiga, urug'larning ekish chuqurligiga bog'liq bo'ladi.

Tajribalarimizda erta muddatda (1.10) ekilgan qattiq bug'doyning Javoxir, Mingchinor, Langar, Yoqut-2014 navlarida ekish unub chiqish davri 64 kunni tashkil qildi. Qattiq bug'doy navlari o'rtasida ekish unib chiqish davrining davomiyligi o'rtasidagi farq kuzatilmadi.

Ekish muddatlari kechikishi bilan qattiq bug'doy navlari ekish unib chiqish davri tuproqdagi namlik va haroratning pasayishi bilan bog'liq bo'lgan ya'ni Chimqurg'on meteostansiyasi ma'lumotlariga ko'ra o'rtacha ko'p yillik yog'ingarchilik miqdori oktyabr oyida 14,6 mm, noyabr oyida 42,5 mm va dekabr oyida 25,4 mm ni tashkil etdi.

Tajribamizda unib chiqish tuplanish davri ekish muddatlariga (1.10; 21.10; 11.11; 1.12) bog'liq holda 20 kundan 71 kungacha o'zgardi. Ekish muddatlarining kechikishi bilan unib chiqish tuplanish davrining davomiyligi ortib bordi. Ekish 1 oktyabrda

o'tkazilganda ekish-unib chiqishdan tuplanish fazasigacha bo'lgan davr 56-69 kunni tashkil etgan bo'lsa, 21 oktyabrda 36-70 kun, 11 noyabrda ekilganda 28-71 kun, 1 dekabrda ekilganda 21-63 kunni tashkil etdi. Kech 11 noyabr va 1dekabrda ekilgan paykallarda to'la tuplanish bahorda kuzatildi.

Unib chiqish-naychalash davrida fazaning boshlanishiga va davomiyligiga ekish muddatlari ta'sir ko'rsatdi. Eng uzun unib chiqish naychalash davri Langar navida, erta 1 oktyabrda ekilganda kuzatildi va 98 kunni tashkil etdi. Bu davrda o'simliklarni qishki tinim davriga kirganligi uchun boshqa fazalarda hamda davrlarga nisbatan uzun bo'lgan. Barcha navlarda unib chiqish-naychalash davri ekish muddatlarining kechikishi bilan qisqarib bordi. Shunday qonuniyat rivojlanish fazalarining boshqa davrlarida ham kuzatilgan.

Ekish muddatlarining kechikishi bilan unib chiqish-naychalash fazasigacha davr davomiyligi qisqarib borgan bo'lsa, unib chiqish boshqoqlashga kelib ekish muddatlarining kechikishi va me'yorlarining oshishi rivojlanish fazalarining o'tashini tezlashtirdi. Bunday qonuniyat boshqoqlash to'liq pishish davrida ham kuzatildi.

O'simlikning naychalash fazasi suvga eng talabchan davri hisoblanadi. Ammo qattiq bug'doy yumshoq bug'doy kabi o'sish davrining boshqa fazalarida ham yetarli miqdorda namlik bo'lishini talab qiladi. Tuplanishda nam yetishmasa barglar va poyalar hosil bo'lishi kechikadi, ildiz tizimi kuchsiz rivojlanadi, o'simlik qishlashga yaxshi rivojlanmasdan kiradi. Naychalashda o'simlik yetarli miqdorda namlik olmasa barglari, poyalarining bo'g'in oralig'i o'sishdan to'xtaydi, biologik o'sishi kam va o'simlikning bo'yi past bo'ladi. Bu fazada namning yetishmasligi generativ organlarning hosil bo'lishini buzadi, don hosil qilmaydigan gullarning ko'p bo'lishiga va umumiy massa hamda donning kam bo'lishiga olib keladi. Gullash va urug'lanish davrida namlikning yetishmasligi ham don hosilini kamaytiradi. Donning shakllanishi va to'lishish davrida o'simlik yetarli miqdorda namlik bilan ta'minlanmasa, donlar yengil va puch bo'lib qoladi (Ilashev A. va boshqalar, 2012).

Bug'doy o'simligi gullash va changlanish ya'ni yetilish davrida havo haroratining yuqori va nisbiy namlikning keskin pasayishi boshqoqdagi donlar sonining kamayishiga va pirovard natijasida hosildorlikni 20% gacha pasayishiga olib keladi (Blumenthal va boshqalar, 1991).

Qattiq bug'doy yumshoq bug'doyga nisbatan 4-5 kun kech boshqoqlaydi. Yurtimizning tuproq-iqlim sharoitida kechpishar navlarning pishish muddati aynan issiq kunlarga to'g'ri kelib, yuqori harorat ta'sirida boshqoqlar birdan pishib qolishi tufayli don to'lishmay, och va puch bo'lib qoladi (Qarshiboyev, 2013).

Mingchinor navini erta muddatda (1.10) gektariga 2,0 mln. dona urug' ekilganda bug'doy 199 kunda pishgan bo'lsa, kech ekilganda 175; 149 kunda pishib yetildi. Ekish me'yorlarining oshib borishi bilan qattiq bug'doyning o'sish davri qisqarib bordi. Erta muddatda gektariga 2,0 mln. me'yorda ekilgan qattiq bug'doy 199 kunda pishgan ekish

me'yori gektariga 3,5 mln. ga oshirilganda 7 kunga tezlashdi. Shunday qonuniyatlar keyingi ekish muddatlari va me'yorlarida ham saqlandi.

Xulosa qilib aytganda, Qashqadaryo viloyati lalmikorlikning qir-adirlik mintaqasida ekish muddatlarining kechikib va me'yorlarining oshib borishi bilan qattiq bug'doy yangi navlarining o'suv davri qisqarib borishi, Langar navining o'suv davri eng uzun, Yoqut-2014 naviniki eng qisqa ekanligi aniqlandi.

#### **Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:**

1. Nurmatov va boshqalar. Dala tajribalarini o'tkazish uslublari. Uslubiy qo'llanma. O'zPITI–T.2007. -B.146.
2. Dospexov B.A. Metodika polevogo opyta. – M: «Kolos», 1985. - 317 s.
3. Udachin R.A., Shaxmedov I.Sh. Pshenisy v sredney Azii. –Tashkent, Fan., 1984. C 134.
4. Xalilov N., Qilichev A. Kuzgi bug'doy hosili va don sifatining shakllanish xususiyatlari// Agrar fan xabarnomasi. -Toshkent, 2008.- 1 (31).-B.7-10.
5. Amanov A.A. va boshqalar. Iqlim va ob-havo sharoitlari o'zgarishini lalmikor ekinlar hosildorligiga ta'siri. G'allaorol, 2012. 36-b.
6. Amanov A.A., O'rinboyev T.X., Siddiqov R.E. “O'zbekiston bug'doyi”, Sangzar nashriyoti-2013. 120 bet.
7. Ilashev A., O'rinboyev T., Siddiqov R. Jizzaxda bug'doychilikning ilmiy-amaliy asoslari. Sangzor nashriyoti, 2012 y., 60-70 b.
8. Qarshiboyev H. Qattiq bug'doy seleksiyasi uchun ertapishar boshlang'ich manbalar. O'zbekiston qishloq xo'jaligi, №5, 2013, 26 bet.
9. Blumenthal C. S., Barlow E. W. R., and Wrigley C. W., “Growth environment and wheat quality: the effect of heat stress on dough properties and gluten proteins” Journal of Cereal Science, vol. 18, no. 1, pp. 3–21, 1993.